

**GRENSGEVALLEN: HET WITTE MUIZENOORTJE *AURICULINELLA EROSA*
(JEFFREYS, 1830) EN HET MEERTANDIG MUIZENOORTJE
OVATELLA DENTICULATA (MONTAGU, 1803) IN NEDERLAND**

[VERSLAGEN VAN ONDERZOEK EN EXCURSIES IN HET KADER VAN HET
ATLASPROJECT NEDERLANDSE MOLLUSKEN (6)]

door

R.H. de Bruyne, H. Wallbrink,
C.M. Neckheim & J.N. de Vries

Geschiedenis

Tot het begin van de zestiger jaren, waren uit ons land van het Witte muizenootje *Auriculinella erosa* (Jeffreys, 1830) [*Leucophytia bidentata* (Montagu 1808)] alleen vondsten van enkele lege huisjes bekend. Toen in augustus 1960 opeens levende exemplaren werden aangetroffen (Metz et al., 1960), kwam er een vrij uitgebreid onderzoek op gang, met als gevolg dat de (vroegere) verspreiding van dit slakje in het deltagebied van Rijn, Maas en Schelde vrij aardig bekend is. Den Hartog (1962) geeft een ecologisch profiel van de soort, compleet met verspreidingsgegevens, later nog aangevuld door Hamstra (1965). Ondanks vrij uitgebreid onderzoek en meerdere meldingen van lege huisjes, kon de soort tot op heden nooit levend in het Waddengebied worden aangetoond (De Boer & De Bruyne, 1991). Het verspreidingsgebied in het toenmalige deltagebied was vrij uitgebreid, met vindplaatsen op Goeree-Overflakkee, Schouwen, Sint Philipsland, Tholen, Noord-Beveland, Zuid-Beveland en Zeeuws Vlaanderen. De soort was hier niet zeldzaam en werd door Den Hartog zelfs 'algemeen' genoemd. (De laatste aanduiding is gerekend naar de huidige maatstaven, lees: aantal kilometer of uurhokken, wat aan de optimistische kant). Na alle veranderingen in het kader van het Deltaplan, zijn echter al snel diverse voor de soort geschikte biotopen verdwenen. Zo waren bijvoorbeeld de populaties langs de Zandkreek na afsluiting van het Veerse Gat al in 1961 ten dode opgeschreven. Ook op diverse andere plaatsen kon de soort in recentere tijden niet levend worden aangetoond in schijnbaar geschikte biotopen. Tijdens de NMV-excursie naar Zeeland in juni 1993 (Gulden, 1994), werd bijvoorbeeld tevergeefs naar de soort gezocht op schorren nabij Rilland en Kloosterzande. De soort mag zonder meer worden gerekend tot de 'Rode-Lijst-kandidaten', gezien zowel het kwetsbare biotoop als de vermeende achteruitgang (recentelijk werd de soort zelfs genoemd bij soorten die 'hoogstwaarschijnlijk uit Nederland verdwenen' zijn (De Bruyne et al., 1997)).

Update

Het spreekt vanzelf dat het Witte muizenootje speciaal onderwerp van onderzoek is bij de 'update-excursies' die in het kader van het Atlasproject Nederlandse Mollusken naar 'bijzondere inlandse molluskensoorten' worden gehouden (zie ook de pagina's 100-104 in dit Cb). In de komende periode zal worden getracht zo veel mogelijk van de (bekende) oude vindplaatsen en andere potentiële locaties op het voorkomen van de soort te onderzoeken. Uiteraard staat wederom vooral de vraag centraal of, en zo ja waar, de soort na uitvoering van het Deltaplan nog in ons land voorkomt.

De eerste vraag (of de soort nog voorkomt) kan inmiddels positief worden beantwoord. Tijdens één van de eerste 'update-excursies' in ANM-verband, gehouden op 28 juli 1997 door bovengenoemde auteurs, is op diverse plaatsen speciaal naar het Witte muizenootje gezocht (zie bijgevoegde soortenlijst). Daarbij is de soort op één plaats levend aangetroffen (omgeving Krabbendijke). De habitat komt overeen met hetgeen genoemd wordt door Den Hartog (1962). De dieren werden waargenomen in een spoelhoek nabij de hoogwaterlijn, aan de onderkant van stenen gelegen op relatief slibrijk zand met schelpfragmenten. Het laatste is voor de aeratie (doorluchting) onder de stenen van belang, de relatief vaste samenstelling van het slib komt de luchtvochtigheid tijdens de emersieperiode (droogvallen) ten goede. Voor verdere informatie over biotoop en leefwijze kan worden verwezen naar genoemd artikel van Den Hartog (1962).

Eerste melding uit Nederland?

Onverwacht resultaat van de excursie, was de ontdekking (thuis, in door H. Wallbrink levend verzameld materiaal) van één levend, volwassen exemplaar van *Ovatella denticulata* (Montagu 1803), het Meertandig muizenootje. Het exemplaar was gelijktijdig met *Auriculinella* verzameld in dezelfde biotoop, onder eenzelfde steen. Ook deze soort, in het verleden als vorm, variëteit of ondersoort van het Gewone muizenootje *Ovatella myosotis* (Draparnaud, 1801) beschouwd, behoort tot de 'ANM-doelsoorten. Behalve verschillen in schelp en dier, benadrukt ook deze vondst duidelijk het verschil in biotoop tussen beide muizenootjes (Gewone en Meertandig). Heel in het kort: *denticulata* tussen en onder stenen en op, onder en zelfs in hout aan de hoogwaterlijn, altijd buitendijks en niet uitsluitend gebonden aan schorren; *myosotis* op schorren meestal tussen kwelderplanten, met name lamsoor (*Limonium vulgare*), ook binnendijks.

Een aardige bijkomstigheid vormt het feit dat het hier hoogstwaarschijnlijk om de allereerste melding van levende *Ovatella denticulata* in Nederland gaat. Eigen literatuuronderzoek leverde tenminste geen eerdere vondsten op en ook door de auteurs van het binnenkort te verschijnen boek over Nederlandse zoetwatermollusken (Gittenberger & Janssen [red.], 1998) konden geen levend-meldingen worden getraceerd. Lege huisjes daarentegen zijn bekend van diverse plaatsen in Zuid-Holland en Zeeland en zelfs uit het Waddengebied (Visser, 1968; De Boer & De Bruyne, 1991). Dat nog niet eerder meldingen van levende exemplaren zijn gepubliceerd, heeft vermoedelijk vooral twee hoofdoorzaken: onbekendheid met het milieu en het niet separeren als twee soorten. Wat het laatste betreft blijft het toch vreemd dat ook de 'vorm' *denticulata* niet eerder levend werd gemeld. Bepaalde vermeldingen van de biotoop waaruit *myosotis* s.l. in de literatuur wordt gemeld, doen immers sterk vermoeden dat het mogelijk om *denticulata* gaat. Zo verhaalt Spaink (1966) bijvoorbeeld in een aardige anecdote over de 'ontdekking' van levende bruingele *Ovatella* in een halfverrot houten paaltje, dat onder zijn voet afnapte waardoor hij van de dijk afkukelde. Het is verder ook niet uitgesloten dat ook onder de melding van *Ovatella myosotis* als begeleidende soort van *Leucophytia* (*Auriculinella*) in Den Hartog (1962) deels waarnemingen van *denticulata* schuil gaan.

Conclusie's en discussie

- *Auriculinella erosa* (*Leucophytia bidentata*) komt nog steeds in Nederland voor, maar het aantal vindplaatsen is sterk afgenomen. *Ovatella denticulata* is nu (voor het eerst?) met zekerheid levend in Nederland vastgesteld;
- Nader onderzoek naar de huidige verspreiding van *Auriculinella* is gewenst; veel plaatsen zijn veranderd (Deltawerken). Hetzelfde geldt vermoedelijk voor *Ovatella denticulata*, die immers tenminste voor een deel dezelfde biotoop bewoont;
- *Auriculinella erosa* en *Ovatella denticulata* kunnen zonder meer worden beschouwd als Rode-Lijst-kandidaten. De biotoop kan worden gezien als zeer kwetsbaar: recreatiedruk, vervuiling en andere al dan niet menselijke invloeden kunnen immers juist in spoelhoeken en langs de hoogwaterlijn invloed hebben. Aangezien de aanwezigheid van verspreid (los) op het substraat liggende, grotere stenen van cruciaal belang is voor handhaving van de Nederlandse populatie, kan ook stenen verplaatsen (stenen keren) nadelige gevolgen hebben.

Slotwoord

De amfibische muizenootjes kunnen worden gezien als 'grensgevallen'. Voor *Auriculinella erosa* geldt dit zelfs letterlijk, aangezien Nederland op het Europese vasteland zo'n beetje de noordgrens in de Europese verspreiding vormt. Ook de 'positie' van de slakken is een grensgeval: moeten deze pulmonate slakjes nu tot de landslakken of tot de waterslakken worden gerekend? (Een wel zeer letterlijk grensgeval tenslotte, vormt de vondst tijdens een andere, onlangs gehouden 'update-excursie' naar Zeeuws Vlaanderen, waarbij een nieuwe vindplaats van *Auriculinella* is ontdekt op nog geen 30 meter vanaf de grens met België).

Veel belangrijker is echter het feit dat de biotoop van de soorten zich bevindt in een grensgebied aan de rand tussen water en land. Bij een dergelijk grensbiotoop komt al snel de vraag boven: drijven of kwetsbare soorten als deze 'meeliften' bij maatregelen voor bescherming en beheer van natuurgebieden als schorren en kwelders, of hierdoor juist nét buiten de boot vallen....

Met dank aan het STIBEMAN-fonds.

Summary

The distribution of *Auriculinella erosa* (Jeffreys, 1830) [= *Leucophytia bidentata* (Montagu 1808)] is now under investigation. Many of the old localities from the 1960s have changed drastically through human intervention (e.g. the Delta-works). The species still does occur in the Netherlands, but is very rare. *Ovatella denticulata* (Montagu 1803) was also found alive. Both species should be placed on the 'Red-List' of Dutch molluscs.

Literatuur

- Boer, T.W. de & R.H. de Bruyne, 1991. Schelpen van de Friese Waddeneilanden. Fryske Akademy & W. Backhuys. 292 pp.
- Bruyne, R.H. de, A.D.P. van Peursen & J.J. Vermeulen, 1997. Het Atlasproject Nederlandse Mollusken (ANM): een Nieuwe impuls voor het verspreidingsonderzoek. Corresp.-blad Ned. Malac. Ver. 296: 50 - 55; idem: Het Zeepaard 57 (5): 114 - 118.

- Gittenberger, E. & A. W. Janssen (red.), 1998. De Nederlandse zoetwatermol-lusken. Recente en fossiele weekdieren uit zoet- en brak water. Nederlandse Fauna 2. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & EIS-Nederland, Leiden. (In press).
- Gulden, G. J., 1994. Verslag van de excursie naar Zeeland op 5 en 6 juni 1993. Corresp.-blad Ned. Malac. Ver. 277: 50 - 55.
- Hamstra, R., 1965. *Leucophytia bidentata* (Montagu 1808) en haar verspreiding in Nederland. Het Zeepaard 25 (2): 21 - 25.
- Hartog, C. den., 1962. De verspreiding van het slakje *Leucophytia bidentata* in het Deltagebied van Rijn, Maas en Schelde. *Basteria* 26 (1-2): 17 - 24.
- Metz, H., E. F. de Vogel & W. J. Wolff, 1960. Enige nieuwe waarnemingen van *Leucophytia bidentata* (Montagu, 1808) in Zeeland. *Basteria* 24 (4-5): 75 - 76.
- Spaink, G., 1966. Een merkwaardige vindplaats van *Ovatella myosotis* (Drap.). Corresp.-blad Ned. Malac. Ver. 118: 1244; idem: Het Zeepaard 26 (3): 54 - 55.
- Visser, G. J. M., 1968. Muizenissen om het muizeoortje [RIVON mededeling 291]. De Levende Natuur 71: 116-118.

Soortenlijst

Soorten waargenomen tijdens '1e Auriculinea-excursie' op 28-07-1997. Regio: Bergen op Zoom - Yerseke; Tholen. Waarnemers: H. Wallbrink, J.N. de Vries, C.M. Neckheim, R.H. de Bruyne

Bergen op Zoom; hoek Geertruidadijk; Binnenschelde; Amf. 077/389.	Zuid van Rilland; haven Ratte-kaai; op kwelder; Amf. 072.5/384.0.	Idem, tussen schorrenplanten en in aanspoelsel; Amf. 067/383.
<i>Candidula intersepta</i>	<i>Assiminea grayana</i>	<i>Ovatella myosotis</i>
<i>Cepaea nemoralis</i>	<i>Ovatella myosotis</i>	
<i>Monacha cantiana</i>	<i>Peringia ulvae</i>	
<i>Trichia hispida</i>		Nieuwlandse Weg boven Oostdijk; slootje langs weg; Amf. 064/386.
Lindonk; west van Bergen op Zoom; spoordijk bij Statieweg/Spoorweg; Amf. 079/384.	Idem, dijk; Amf. 072.5/384.0.	<i>Aplexa hypnorum</i>
<i>Candidula gigaxii</i>	<i>Cochlicopa lubrica</i>	<i>Galba truncatula</i>
<i>Cecilioides acicula</i>	<i>Discus rotundatus</i>	<i>Potamop. antipodarum</i>
<i>Cochlicopa lubrica</i>	<i>Littorina littorea</i>	<i>Radix ovata</i>
<i>Discus rotundatus</i>	<i>Littorina saxatilis</i>	
<i>Monacha cantiana</i>	<i>Oxychilus cellarius</i>	Slikgebied boven Oostdijk; einde Nieuwlandse Weg; Amf. 064/386.
<i>Punctum pygmaeum</i>	<i>Pupilla muscorum</i>	<i>Crassostrea gigas</i>
<i>Pupilla muscorum</i>	<i>Trichia hispida</i>	<i>Littorina obtusata</i>
<i>Succinea putris</i>	<i>Vallonia costata</i>	<i>Littorina saxatilis</i>
<i>Vallonia costata</i>	<i>Vitrina pellucida</i>	
<i>Vertigo pygmaea</i>		Yerseke; zuidzijde v/d haven; slikgebied; Amf. 062/389.
Idem slootje langs spoordijk.	Westerschelde oost van Zimmermanpolder; Amf. 070.8/380.0.	<i>Lepidochitona cinerea</i>
<i>Anisus vortex</i>	<i>Assiminea grayana</i>	<i>Littorina littorea</i>
<i>Bithynia leachii</i>	<i>Ovatella myosotis</i>	(Tevergeefs gezocht naar <i>Nucella lapillus</i>)
<i>Bithynia tentaculata</i>		
<i>Musculium lacustre</i>	Greppels langs weg langs kreek in Reigersbergsche polder; Amf. 070.8/380.6.	Strijenham; haventje; Amf. 069/393.
<i>Physa fontinalis</i>	<i>Aplexa hypnorum</i>	<i>Ovatella myosotis</i>
<i>Physella acuta</i>	<i>Physella acuta</i>	
<i>Planorbis subtruncatum</i>	<i>Planorbis planorbis</i>	Strijenham; dijk bij haventje; Amf. 069/393.
<i>Planorbis planorbis</i>	<i>Radix ovata</i>	
<i>Radix ovata</i>	<i>Stagnicola palustris</i>	
<i>Sphaerium corneum</i>		
<i>Stagnicola palustris</i>	Slikgebied noordoost van Krabbendijke; onder en op stenen; Amf. 067/383.	<i>Cepaea nemoralis</i>
<i>Succinea putris</i>	<i>Auriculinea erosa</i>	<i>Helix aspersa</i>
<i>Valvata piscinalis</i>	<i>Littorina saxatilis</i>	<i>Monacha cantiana</i>
	<i>Ovatella denticulata</i>	<i>Oxychilus draparnaudi</i>
Kreekraksluizen; Zuider-voorhaven; Amf. 075/384.	<i>Peringia ulvae</i>	<i>Trichia hispida</i>
<i>Dreissena polymorpha</i>		
<i>Physella acuta</i>		
<i>Radix ovata</i>		
<i>Valvata piscinalis</i>		